

ALISHER NAVOIY IJODIDA PAYG‘AMBARLAR SIYMOLARI

Mamatova Sadbara Qo‘ldoshevna
Renessans ta‘lim universiteti o‘qituvchi,
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.019>

Annotatsiya.: Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyondalaridan biri Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy”, “Xamsa” va “Tarixi anbiyo va hukamo” asarlarida payg‘ambarlar obrazlariga e‘tibor qaratilgan. Ushbu asarlarning tasavvufga bog‘liq jihatlari, payg‘ambarlar obrazlari bilan mutanosibliigi o‘rganilgan. Shuningdek, hamd, na‘t g‘azallarning shoir ijodi, dunyoqarashi va badiiy olamida tutgan o‘rni, g‘azallarning bir tomondan islom dini bilan ikkinchi tomondan esa so‘fiyona qarashlarga muvofiq kelishi, ulardagi payg‘ambarlar obrazining vazifasi, mazmuni va ahamiyati tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Hamd g‘azali, Na‘t g‘azali, tasavvuf, Muxammad s.a.v, Xizr a.s, Odam a.s, Iso a.s, Nuh a.s., Sulaymon a.s.

Abstract: The article deals with the images of the prophets in the works of Alisher Navoi, one of the major representatives of Uzbek classical literature, «Khazain ul-maoni», «Khamsa» and «Tarihi anbiyo va hukamo». The aspects of these works related to Sufism and their correlation with the images of the prophets are studied. The role of ghazals in the work, worldview and artistic world of the poet, the compatibility of ghazals with Islam on the one hand and Sufi views on the other, the function, meaning and meaning of the image of the prophets in them are also explored.

Keywords: Hamd ghazali, Naat ghazali, Sufism, Muhammad s.a.v., Khizr s.a.v., Adam s.a.v., Jesus s.a.v., Nuh s.a.v., Suleiman s.a.v.

Аннотация: В статье рассматриваются образы пророков в произведениях Алишера Навои, одного из крупных представителей узбекской классической литературы, «Хазайн ул-маони», «Хамса» и «Тарихи анбиё ва хукамо». Изучены аспекты этих произведений, связанные с суфизмом, и их соотношение с образами пророков. Также исследуется роль газелей в творчестве, мировоззрении и художественном мире поэта, совместимость газелей с исламом с одной стороны и суфийскими воззрениями с другой, функция, значение и значение образа пророков в них.

Ключевые слова: Хамд газали, Наат газали, Суфизм, Мухаммад с.а.в., Хизр с.а.в., Адам с.а.в., Исус с.а.в., Нух с.а.в., Сулейман с.а.в.

Alisher Navoiy o‘zining “Xazoyin ul-maoniy” devonini ham an‘anaga muvofiq hamd, munojot g‘azallar boshlab, na‘t va me‘roj mavzusidagi g‘azallar bilan davom ettiradi. Navoiygacha devon yaratgan shoirlar ijodida ham aynan shu mavzudagi payg‘ambarlar timsollari vositasida bitilgan g‘azallarni uchratishimiz mumkin. Lekin bu g‘azallar Navoiy g‘azallari kabi inson qalbidan joy topa olmagan. Chunki Navoiy g‘azallarida islom dini va tasavvufga uyg‘un falsafiy qarashlarni umushtira olgan shoirdir.

Hamd yo‘lida bitilgan g‘azallarda shoir Allohni madh etadi, ulug‘laydi, undan najot so‘raydi, o‘zining zaifligini izhor qiladi. Alloh, odam va olam o‘rtasidagi munosabatlar haqidagi diniy qarashlar va tasavvurlarning asosi aynan shu g‘azallarga singdirilgan.

“Xazoyin ul-maoniy” devonidagi g‘azallarning bir qancha qismini payg‘ambarlar timsollari aks etgan g‘azallar tashkil etadi. Ushbu g‘azallarning mazmuni an‘anaviy mavzu sifatida e‘tirof etilsada, aslida ularda har bir musulmon uchun komil inson bo‘lgan payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo (s.a.v) ning hayot tarziga oid lavhalar, unga yuburilgan mo‘jizalar va cheksiz muhabbat ifoda etilgan. Manbalarda “Ey Rasulim, sen bo‘lmaganingda edi, olamlarni yaratmagan bo‘lardim” degan hadisga duch kelamiz.

Olamning yaratilishidan maqsad Odam a.s., olamning yaratilishidan maqsad esa payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ekanligi quyidagi baytda ham o‘z aksini topgan:

Olam-u odam fidong o‘lsunki borsen, ey habib,

Sen g'araz insondin, ar olamdin insondur g'araz.

“Agar Rasululloh bo‘lmasa edi, Xudo hech narsani yaratmasdi. Boshqalar ildizdan chiqqan daraxtga o‘xshaydilar. Rasululloh olamga tarqalgan ulug‘ daraxtdur”. Ushbu jumlagi uyg‘un fikrlar baytda ham o‘z ifodasini topgan. “Maqtash va ulug‘lash cheksiz ulug‘, qudratlik Allohga loyiqdurkim, Muhammad nurini xalq etib, aning tufaylidin olamni yaratdi. Olamni yaratishdan maqsad odam yaratish edi. Shuning uchun insonlar ichida alardn ulug‘ ruhlik, pok zotlik bir guruh kishilar yaratib, o‘zi bilan bandalari orasida yashovchilik vazifasini alarga topshirdi. Bularning eng avvali hamma inson otasi, otamiz hazrat Safiullohdir. Hammalaridan afzal, eng oxirgi xotamul anbiyo payg‘ambar Muhammad Mustafo (s.a.v) erur. Navoiy bir g‘azalida:.

Xamiri moyayi jismingdin ortqanni qazo,

Ikki badanda qilib rux, atadi Xizru Masih. [Alisher N, 1988; 616]

-deydi Navoiy. Baytda aytilishicha, Rasulullohning loyi qorilganda uning ortib qolgan qismidan Xizr va Iso alayhissalomlar yaratilgan ekan. Bu fikr Muhammad (s.a.v) ning jami payg‘ambarlar payg‘ambari ekanligiga ishora qiladi. Ushbu mazmundagi baytlar shoir g‘azallarida tez-tez uchrab turadi. Jumladan:

Ey nubuvvat xaylig‘a xotam bani Odam aro,

Gar alar xotam, sen ul otkim bo‘lur xotam aro.

Ushbu bayt Qur‘oni Karimdagi “Muhammad sizlardan biron kishining otasi emasdur, balki u Allohning payg‘ambari va payg‘ambarlarning so‘ngisidir” degan oyatiga muvofiq keladi. Bu haqiqatni ifodalashda shoir xotam so‘zining ma‘no imkoniyatlaridan keng foydalanadi, shu bilan birga, Muhammad payg‘ambar “xamiri moyayi jismi” ning yaratilishiga etiborimizni qaratadi. Professor Najmiddin Komilov tasavvufning kayhoniy tushunchalari, ya‘ni olam tuzilishi haqidagi tasavvurlarni qisqacha sharxlar ekan, shunday deydi: “Tasavvuf falsafasiga binoan Alloh taolo avval Muhammad alayhissalomning yaratdi. So‘ngra shu nur tufayli olamlarni va odamlarni yaratdi. Shunday qilib, olam asosida Muhammad nuri yoki Muhammad haqiqati yotadi. Olamlar boshida Muhammad nuri mavjud bo‘lganligi sababli birinchi inson hazrati Odam Safiullohni Muhammadning o‘g‘li, boshqacha aytganda, Muhammad (s.a.v) ga nisbatan ham ota, ham o‘g‘il deyish mumkin. Navoiy g‘azallarida aynan shu masalaga e‘tibor qaratilgan:

Odamki, bashar nasli silkiga erur payvand,

Suratda sanga valid, ma‘noda sanga farzand. [Alisher N, 1989; 560]

“Butun insoniyatni farzand deb bilgan Odam a.s. zohiran Muhammad s.a.v ga ota, mohiyatda esa senga farzand” - deydi Navoiy. “Bunda ba‘zilar o‘ylagandek, ul muborak zotning tarixiy shaxsiyatlar emas, tasavvufiy manbalarda ko‘p marta ta‘kidlanganidek, Odam a.s. ning loyi qorilayotgan chog‘dayoq payg‘ambar bo‘lgan haqiqati Muhammadiya nazarga olinmog‘i lozim”. Odam ato farzandlari butun er yuzidagi odamlarni haq yo‘lga boshlash uchun yuborilgan payg‘ambarlarni xalqa deb, ya‘ni uzuk halqasi deb bilsak, Rasululloh (s.a.v) ana shu uzuk xalqasini bog‘lab turuvchi uzuk ko‘ziga bitilgan ism tiriklikning mazmuni ekanligi e‘tirof etiladi. Navoiy Rasulullohga bo‘lgan muhabbatini u zot hayotidagi eng baxtiyor kunlar bilan bog‘laydi:

Ne uchun kuymish qaro har yon solib jaybig‘a chok,

Furqatingdin Ka‘ba gar qolmaydurur motam aro.

Bu baytdagi manzaralar vositasida Payg‘ambarimizning Makkadan Madinaga xijrat qilganliklari aytilmoqda. Ya‘ni “Agar Ka‘ba sendan ayrilgani uchun motam tutmayotgan bo‘lsa, nega u qora libosini kiyib, motam tutmoqda”. Baytdagi Ka‘ba timsolini ramziy mazmundagi ko‘ngil ma‘nosi bilan bog‘lab tushunganda Rasululloh bilan birga hijrat qilib ketolmay qolib ketayotgan kishilar o‘z aksini topgan. Rasulullohni poklik olamining so‘fiysi deb bilgan shoir shunday degan:

So‘fiyi olami qudsiy senu as‘hob rusul,

Arshi a‘lo kelib ul xayl uchun xonaqohing. [Alisher N, 1990; 568]

“Sen poklik olamining so‘fiysan. Boshqa payg‘ambarlar sahobalardir. Sizlar uchun arshi a‘lo xonaqohdir”. Rasululloh samoga ko‘tarilgan kecha har bir osmondan otayotganda o‘zidan avval o‘tgan payg‘ambarlarga duch keladi, Odam a.s, Iso a.s, Yahyo a.s, Yusuf a.s,

Muso a.s, Ibrohim a.s, Idris alayhissalomlar bilan ko‘rishganlar. Navoiy g‘azallarida boshqa payg‘ambarlar timsoli qo‘llangan shunday baytlar borki, ularda me‘roj kechasi voqealari chog‘ishtiriladi.

Rafiqing toyir andoqkim Sulaymon oldida hudhud,
Buroqing soyir anjum shohi ustida sipehroso.

Ushbu baytda rafiq- do‘st; toyir- davlat qushi; soyir- sayr qiluvchi; anjum shohi- yulduzlar shohi deb izohlanadi. Sulaymon- islomda payg‘ambar va shavkatli podshoh hamdir. Rivoyatlarga ko‘ra unga er-u osmon, shamol, dev-u pari, barcha hayvonot olami bo‘ysungan. Bir kun Hudhud sulaymonga Sabo shahri va uning malikasi Bilqis haqida xabar keltiradi. Birinchi misrada shunga ishora qilib talmeh orqali Jabroilning Muhammad payg‘ambarga xabar etkazib turishini Hudhudning Sulaymonga xabar etkazishiga qiyos etilmoqda. Ikkinchi misrada payg‘ambarning o‘zini maqtash asnosida uning yaqinlari va ko‘makchilarining sifatlarini ham badiiy tasvirlaydi.

Alisher Navoiy hayotni e‘tirof qilarkan, olamning olam bo‘lishi ham hayot guli bo‘lmish inson uchundir, deydi. Agar hayot gulshan, bog‘u bo‘ston bo‘lsa, inson uning gulidir deb ta‘riflaydi. Shuning uchun insonlar hayotning qadriga etishlari, o‘zliklarini anglashlari va eng asosiysi, ”UMR” deb atalmish bebaho ne‘matni qadrlashlari kerakligini uqtiradi. Insonning hayoti abadiy emas, u tug‘iladi, o‘ladi, ota-bobolar o‘rnini farzandlar, nabiralar egallaydi. Shunday ekan, inson hayotdan unumli foydalanishni bilmog‘i, uning har bir daqiqasini, qadr-qimmatini chuqur mushohada qilmog‘i va shunga qarab oqilona ish tutmog‘i lozim, aks holda so‘nggi pushaymon foydasizligini turli majoziy timsollarda izohlaydi. “Hayrat ul-abror” dostonining o‘n ettinchi maqolati “Bahor yigitligi haqida” deb nomlangan. Unda shoir umr ta‘rifini beradi: insonning umr bahori, eng go‘zal davri haqida so‘z yuritadi. Insonga berilgan umrni yil fasllariga qiyos qiladi. Inson umr bahorini shunday o‘tkazishi kerakki, yoshlik mevalari to‘kilib, baqo gulshanini go‘zallik tark etganda, oh ila nadomatlar chekmasin. Navoiy bir insonning maqsadsiz o‘tgan umrini shunday bo‘laklarga ajratadi. O‘n yoshgacha - g‘aflat, yigirmagacha – bilimsizligu mastlik bilan band bo‘lish, o‘ttiz bilan qirq ichida aysh qilish, inson ellik yoshga borganda taraqqiy qilishi mumkin emas. Oltmish yoshda esa ishi tanazzulga yuz tutadi. Yetmish yoshda turishing, saksonda o‘tirishing farzdir. To‘qson yoshda yiqilmoq, yuz yoshda jon tark qilishing kerak. Bunday samarasiz umrdan o‘lim yaxshiroqdir. Kimdir qisqa umrini mazmunli o‘tkazib, elga na‘fi tegadi. Kimdir esa mazmunsiz umr kechiradi. Navoiy ta‘kidicha, har bir inson umrining bahori, yigitligini ilm-hunar egallashga safarbar etmog‘i joiz.

Umri tabiiy kishiga bo‘lsa kom,
Istar o‘lib, har sari qilg‘ay xirom.
Umri tabiiy dema, gar umri Nuh,
Bor esa, tavfiqdin o‘lmay futuh,
Yaxshiroq ul umrdin o‘lmoq yiroq,
Umr nekim, andin o‘lum yaxshiroq.

Alisher Navoiy Nuh umrini, fasllar go‘zali bahorga qiyos etarkan, uni insonning ayni g‘ayrati jo‘shgan, mehnat qilib charchamaydigan davriga qiyos etadi. Shuning uchun bu fasl go‘zalliklaridan zavq ola bilish va o‘rinli foydalanish umrni bezashini uqtiradi. Aksincha, bu go‘zalliklardan zavq ola bilmaslik, tiriklikda o‘likdek hayot kechirish bilan barobar deb, uni kuz xazonrezgisiga o‘xshatdi. Inson umri so‘ngida pushaymonlik girdobiga tushib qolmaslik uchun yoshligini befoyda o‘tkazmaslik kerakligini ta‘kidlaydi.

Qo‘lin bu barq yorutti, damin buy el ochdi,
Agar sipehr uza Muso edi gar Iso.

Ushbu baytda esa Muso payg‘ambarning qo‘liga Alloh inoyat qilgan nur va Iso Masihga ravo bo‘lgan tiriltiruvchi nafas haqida so‘z ketadi. Falak uzra chaqmoq Musoning qo‘lini yoritti, el Isoning Nafasini ochdi. Baytdagi “bu barq” va “bu el” Allohni nazarda tutadi. Muso a.s ga payg‘ambarlik nasib bo‘lganda unga Alloh to‘qqizta mo‘jiza ato etgan va uning bittasi qo‘ldir. Muso a.s ning qo‘liga nur jo bo‘lgan. Muso va Iso a.s lar payg‘ambarlikka erishgan vaqtlaridagi voqealar va ularning ilohiy xususiyatlarini keltirish tufayli Muhammad s.a.v ning me‘roj

kechasi Alloh visoliga etib, payg'ambarlikka erishganini qiyoslab, payg'ambarimizdagi ustunlikni ko'rishimiz mumkin.

Navoiy g'azallarida qo'llangan payg'ambarlar obrazi diniy va dunyoviy ilmlarni o'zida mujassamlashtirgan. Alloh hamdi va payg'ambar maqtoviga bag'ishlangan g'azallarda chin e'tiqod sari undovchi ulug'vorliklar tasvir markaziga olinadi. Shoir g'azallarida payg'ambarlar timsoliga murojaat etish orqali o'zining muhim siyosiy-ijtimoiy, ilohiy-irfoniy, axloqiy-ta'limiy qarashlarini ifoda etgan.

Xulosa

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" devonidagi, Xizr, Muxammad s.a.v, Sulaymon a.s, Iso a.s, Odam a.s timsollari qo'llangan baytlar va o'rinlarning mohiyatini ochib berishga harakat qilindi, ayni choqda ushbu timsollarga murojaatining sabablari xususida atroflicha mulohazalar yuritilib shoirning san'atkorlik mahorati tahlillar asosida yoritildi.

Xizr, Muxammad s.a.v, Sulaymon a.s, Iso a.s, Nuh a.s., Odam a.s timsollari Navoiyning asarlarida uchraydigan o'zbek adabiyotshunosligining so'nggi yutuqlari asosida o'rganildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher N. G'aroyib us-sig'ar. Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik, 3-tom. Toshkent: «Fan», 1988. – 616 b.
2. Alisher N. Navodir ush-shabob. Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik, 4-tom. Toshkent: «Fan», 1989. – 560 b.
3. Alisher N. Badoe ul-vasat. Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik, 5-tom. Toshkent: «Fan», 1990. – 544 b.
4. Alisher N. Favoyid ul-kibar. Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik, 6-tom. Toshkent: «Fan», 1990. – 568 b.
5. Alisher N. Tarixi anbiyo va hukamo. Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik, 16-tom. Toshkent: «Fan», 1991. – 392 b.
6. Abdullayev A. Tasavvuf va uning namoyondalari. –Termiz. 2007. – 198 b.